

Интегрирано развитие чрез диверсификация и мултифункционално използване на ресурсите

Теодорина Турлакова

Integrated development through diversification and multifunctional use of resources

Teodorina Turlakova

Abstract

This article deals with issues of economic convergence, integrated and territorial approach to regional development specifying the processes in rural areas. The objectives of this study are aimed at clarifying the integrated approach to rural development and the role of diversification and multifunctional use of resources for its implementation. The activities of diversification and multifunctional use of resources in rural areas are analyzed in the context and as part of the strategy for integrated development.

Keywords: integrated development, diversification, multifunctional agriculture

През последните години дебатът относно европейската политика на сближаване се концентрира върху нейните предимства като „интегриран подход“ за създаване на политика. Със задълбочаването на дебата за бъдещето на европейската политика на сближаване един от въпросите, който се поставя е как тя може да осигури подходящата рамка за интегрирани решения, приспособени към познанията и предпочитанията на хората, и същевременно с това да се избегне „универсалния“ подход.

Интегрираният подход датира от времето на появата на европейската политика на сближаване. През 1957 г., когато шестте основополагащи държави подписват Договора от Рим, тяхната цел е „да заздравят единството на своите икономики и да осигурят хармоничното им развитие чрез намаляване на различията, съществуващи между различните региони и изостаналостта на по-слабо облагодетелстваните региони“¹. Тази цел е вдъхновена от безпокойството, че някои не толкова развити региони няма да са в състояние да се възползват от по-нататъшната интеграция на пазара.

Последващите разширявания значително увеличават различията в ЕС. През 1986 г., с присъединяването на Гърция, Испания и Португалия към Съюза, делът на населението, живеещо в региони с БВП на глава от населението под 30 % от средния за ЕС, се увеличи от 12,5 % на 20 %. Последните две разширявания увеличиха драматично регионалните различия по отношение на нивата на развитие и допълнително засилиха необходимостта от политика, която да насърчава развитието във всички региони.

В резултат на тези процеси през 90-те години на 20 век в Стратегическия селскостопански доклад² се предлага въвеждането на интегрирана политика на селските райони. Предвижда се формиране на взаимно съгласувани мерки, които позволяват постигането на максимален синергичен ефект. Подобна политика се стреми към устойчиво равновесие между селскостопанската дейност, другите форми на развитие на селските райони и опазването на природните ресурси. Новата интегрирана политика за развитие на селските райони трябва да допринесе за развитие мултифункционалността на земеделието, подобряване на конкурентоспособността на селските райони и запазването и създаването на заетост. Мерките за развитие на селските райони са изложени в Регламента за развитие на селските райони (1257/99).

В този смисъл, целите на настоящото изследване са насочени към изясняване на

¹ Treaty establishing the European Community, signed in Rome on march 25,1957, as amended by the Amsterdam Treaty

² EC (1999a), Sixth periodic report on the socio-economic situation and development in regions of the European Union. Luxembourg. EC (1999b), Reform of the CAP: Rural development. Brussels: DG VI, Fact Sheet.

интегрирания подход за развитие на селските райони и ролята на диверсификацията и мултифункционалното използване на ресурсите за неговото осъществяване.

За координиране финансовата подкрепа за развитието на селските райони през 2005г бе създаден Европейски земеделски фонд за развитие на селските райони /ЕЗФРСР/, който съгласно основните приоритетни оси на ОСП финансира мерките за развитие на селските райони с оглед постигане целите на Гьотеборгската стратегия за устойчиво развитие и обновената Лисабонска стратегия за нарастване на заетостта.

Договорът от Лисабон ясно отчита териториалното сближаване като основна цел на Съюза, в допълнение към икономическото и социалното сближаване. Целта на политиката на сближаване е да се постигне общо развитие на регионите.

Терминът „развитие” идентифицира всеки процес на целенасочено и качествено изменение на определена система. Интерпретирано спрямо системата регион и регионално общество, развитието може да се разглежда като състояние, при което контролираните от човека фактори водят до рационалното използване на ресурсите в полза на населението³.

При измерването на регионалното развитие се използват социално-икономически характеристики като: продължителност на живота; грамотност, степен на образование; детска смъртност; разпределение на доходите и др. *Интегрираният и териториалният* подход към развитието на регионите и в частност към развитието на селските райони са същностна характеристика на Европейската селскостопанска конвенция⁴ относно бъдещето им в разширена Европа. Интегрираният подход не е в противоречие с вземането на специфични решения за всеки регион, които да отразяват уникалността на района и необходимата насока за неговото развитие.

Връзката между развитието на селските райони и интеграционните процеси предизвиква разсъждения в няколко направления. Позовавайки се на възпроизводствения процес и взаимната връзка между организациите, извършващи редица дейности от производство на първичен селскостопански продукт до неговата преработка и продажба, ясно може да се очертае необходимостта от интеграционни процеси между тези организации. В този смисъл интеграцията в производствения процес, както и при диверсифицирането на стопанската дейност или създаването на клъстери е разбрана в изключително ограничен съдържателен аспект. Излизайки от тези тесни рамки, интегрираният подход прилаган към селските райони изисква осъзнато създаване на механизми за постигане на съгласуваност и синхрон между действията на жителите с цел подобряване на качеството на живот, опазване на околната среда, постигане на по-високи доходи, създаване на алтернативна заетост, прилагане на добри земеделски практики и други.

Това означава, че териториалните въпроси и политиките на Общността, включително целите, определени в стратегията „Европа 2020“, следва да обърнат по-голямо внимание на своето териториално въздействие.

Интегрираният подход подчертава, че насърчаването на развитието изисква по-тясна координация на публични политики. Например както инвестициите в инфраструктура, така и инвестициите в образование и иновации могат да допринесат за развитието. Подобна координация обаче е възможна единствено на регионално ниво, тъй като факторите за растежа се различават в значителна степен между регионите. В резултат на това политиката на сближаване разчита предимно на стратегии за интегрирано регионално развитие. Днес се счита, че само интегриран мултидисциплинарен анализ и подходящи мерки на Общата селскостопанска политика на ЕС може да осигури релевантна коригираща намеса за разрешаване на аграрните и селски проблеми.

През последните години европейската политика на сближаване прие нов модел в регионалното икономическо развитие. *Тя еволюира от политика, насочена към компенсиране на регионите за техните недостатъци, в политика, проектирана да подобри регионалния*

³ Маджарова, С. Развитие на селските райони, УИ Стопанство, 2002, с.38

⁴ www.agriCulturalconvention.org

растеж и конкурентоспособността. В тази връзка интегрираният подход може да бъде изключително ценен. Избирането на една политическа област, например транспорт, не е адекватно, ако не се вземат под внимание екологичната, социалната и останалите области на икономическата политика.

Последните проучвания сочат, че икономическият растеж не зависи само от наличието на ресурси, но и от достатъчно ефективното управление на взаимосвързаните фактори на растежа. Докладът на ОИСР за 2009 г. например посочва, че подобренията на инфраструктурата сами по себе си не водят автоматично до по-висок растеж. В комбинация, обаче с подобрения в образованието и иновациите, въздействието на инфраструктурните инвестиции върху растежа става значимо.

По подобен начин, ако изследванията и развитието се концентрират върху определена област или регион, това не означава непременно, че преимуществата ще се почувстват единствено в рамките на този регион. Постиженията на един регион в определен сектор често пъти може да са тясно свързани с тези на друг регион. В тази връзка регионалните стратегии за икономическо развитие трябва да не се разработват изолирано.

Всеобхватната цел на европейската политика на сближаване винаги е била насърчаване на хармоничното развитие на ЕС и неговите региони. В тази връзка тя дава важен принос към трите стратегически цели на стратегията „Европа 2020“:

- интелигентен растеж чрез увеличаване на конкурентоспособността, особено в по-малко развитите региони;
- приобщаващ растеж чрез насърчаване на заетостта и подобряване благосъстоянието на хората;
- зелен растеж чрез опазване и подобряване качеството на околната среда.

Ежедневното прилагане на програмите за европейска политика на сближаване подчертава необходимостта от взаимодействие с различните нива на управление. Чрез тясно сътрудничество на европейско, национално, регионално и местно ниво, европейската политика на сближаване може да увеличи координацията и взаимодействието между различните политики. Това може да допринесе за разпространението на добри практики. Териториалният подход изтъква и необходимостта да се работи с по-гъвкав усет за география, която може да е в малък мащаб, когато става въпрос за острови или градски квартали, или в голям мащаб, какъвто е случая със столичните региони или макро-регионите като Балтийско море. Географските особености продължават да бъдат от значение.

Интеграцията представя свои собствени предизвикателства. Интегрираният подход представлява предизвикателство и за онези, които работят на местно ниво. Възприемането на интегриран подход за регионално икономическо развитие изисква политическите фактори да използват програмни стратегии, които разглеждат реални нужди, като се избягва относително лесното изразходване на ресурси за отделни сектори. Това изисква определянето на цели и задачи въз основа на анализ на предизвикателствата, с които се сблъсква самият регион. Например евентуално на национална основа следва да се разгледа ролята на транспортната система за улесняване при постигането на по-широкообхватни икономически, социални и екологични цели. Местните стратегии не трябва да се формулират изолирано, а трябва да се обърне внимание на стратегии, които са приложени в други области, например в съседни региони.

В това отношение европейската политика на сближаване има опит в подпомагане на развитието на схеми за трансрегионална координация, които са необходимо помощно средство за регионите на ЕС по отношение на взаимното влияние и използването на техните взаимодействия. Един интегриран подход с координиране на действия в политически области може да постигне по-добри резултати от индивидуалните инициативи.

Интегрираното местно развитие е термин, чрез който се изразява нуждата на локално ниво да се преодолеят разнопосочните въздействия между секторните политики в областта на икономиката, околната среда и развитието на общностите от жители. Според някои изследователи интегрираното развитие може да се дефинира като „начин на работа, чиято цел е

да осигури устойчиво развитие на селските райони, като се допринася за развитие на социалната, икономическата сфера и околната среда и то по възможност на еднаквото им развитие, като при това се проявява стремеж за избягването на вреди на която и да е от тях”.⁵

Други автори подчертават, че интегрираното развитие комбинира ефективността със справедливостта. Едновременно с продуктивността и ефективността на агробизнеса, значими за регионалното развитие стават и заетостта, развитието на услугите, инфраструктурата, културата и екологията. Чрез подходът на интегриране се съчетават предимствата на продуктовата специализация на региона с многофункционалността в стопанската дейност на предприемачите.

Интегрираното развитие почива на три основни принципа, които изразяват едновременно същността на подхода и условията за неговата реализация. Първият принцип се основава на създаването и прилагането на такива политически мерки за развитие на районите, които да хармонизират и съгласуват икономическите, социални и екологични цели. Този принцип отразява интеграцията между участниците в процесите по крайните цели на регионалното развитие и основните средства за постигането им. Интерпретира се и като възможност за ползване на обективно съществуващите връзки между различните дейности за получаване на по-добър краен резултат чрез синергията.

Вторият принцип се изразява в отчитане на локалните характеристики и приоритети на районите и тяхното ползване от местното население. Индивидуалността се позовава на уникалността на природните, климатични, социални и други регионални характеристики. Освен обективните предпоставки, за индивидуалността на района принос има и човешкия фактор, въздействащ чрез своите решения за регионално развитие.

В непосредствена връзка е и третият принцип, който се изразява с необходимостта от активното включване на локалните общности в мероприятията по развитието на районите, включително чрез диверсификация и мултифункционално използване на ресурсите.

Като основна тенденция в селските райони през последните години в европейски мащаб се отчита икономическият спад в земеделието и в селскостопанската заетост. Успоредно с нея се развива и друга тенденция, която може да бъде определена като по-важна не само защото е положителна, но поради факта, че се определя от много автори като модел за съвременно развитие на селските райони. Тя се изразява с нарастващо разнообразие на бизнес дейности от вторичния и третичния сектор на селската икономика, които диверсифицират аграрния бизнес.

Практиката показва, че развитието на стабилни сектори, представени от разнообразни производствени дейности бележат социално-икономическо развитие на конкретните региони. В повечето случаи се възприема, че диверсификация се идентифицира, когато нараства заетостта в индустрията и обслужващия сектор, които да компенсират слабата заетост при наличие само на земеделско производство. Според някои учени⁶ селските райони, които са избрали този път на развитие са регистрирали някакъв растеж на населението си. Затова многообразието на селски райони задължително трябва да премине през диференциацията на развиващи се и изостанали селски райони.

Факторите, обуславящи подобно развитие са свързани с териториалната динамика, промените в социалния състав на населението поради миграция и глобализационните процеси. Изхождайки от тази позиция, Van den Bor и др.⁷ развиват идеята за т.нар. ”селско преструктуриране”. Тя се обяснява с взаимодействието на ефекти, предизвикани от глобалните сили и локалните реакции. Глобалните сили произлизат от настоящия глобализационен процес, докато местните реакции се отнасят към разнообразяване на икономическите дейности и приспособяването към новите пазарни условия на местните участници. Цитираните автори смятат, че тези локални реакции се определят от структурния и институционалния растеж на

⁵ Baldock, D. at all., 2001, The Nature of Rural Development: Towards a Sustainable Integrated Rural Policy in Europe, WWF and GB Countryside Agencies.

⁶ Hoggart, K., H. Buller and R. Black, Rural Europe: Identity and change, London: Arnold, 1995.

⁷ Bor, W. Van Den, Bryden, J., Fuller, A., Rethinking rural human resource management: The impact of globalisation and rural restructuring on rural education and training in Western Europe. Wageningen: Mansholt Institute, 1997.

общността, нейната история, местно лидерство и от това как ефектите на преструктурирането са възприети – под формата на заплаха или като добра възможност. Селският преструктуриращ процес е сложен и се различава в отделните райони, поради вариращите в голям диапазон местни реакции.

Други цитирани по-горе автори⁸ считат, че селското преструктуриране трябва да се разглежда в контекста на една глобално-локална взаимовръзка, пречупена през призмата на националните условия. Значението на националната намеса може да се илюстрира с факта, че централните власти са най-важните фактори за изграждането и развитието на обществената инфраструктура, социалната осигуреност, образованието и т.н. На национално равнище се осъществява и политиката за икономическа стабилност.

Прилаганите политики за развитие на селските райони днес дават възможност за диверсификация на дейностите в земеделието и селската икономика. Вследствие на това земеделието от основен отрасъл на селската икономика и единствен източник на доход за населението в българските селски райони отстъпи място и на други бизнес дейности. Създава се възможност за пълноценно използване на всички ресурси в тези райони, в това число и на поземлените ресурси, заемащи най-голям дял от ресурсите на всеки селски район.

Някои автори⁹ разглеждат исторически въпросите за диверсифицирането на дейностите. Според тях, в далечното минало, когато не са все още изобретени транспортните системи и когато търговията не е така универсална и централизирана, всяка местна селищна общност има своя разнообразна икономика. Храната е произвеждана и преработвана в района, местните занаятчии произвеждат стоки, местна е и обслужващата дейност. Промените, настъпващи от този момент досега нарушават местното производство на храни, дървен материал или други суровини и заместват селските занаяти с произведенията на градската индустрия, а услугите се придвижват основно към големите градове. В резултат на тези процеси местната икономика в много селски райони стеснява своя периметър на действие и става относително слаба, с една свърхзависимост от икономическите решения на административните власти в градовете.

Възможностите за диверсификация днес включват както земеделски, така и неземеделски дейности, както стопански, така и извънстопански. Развиват се и дейности със смесен характер, например превоз, наемане или отдаване под наем на земя, селски къщи или сгради. В селските райони на Европа най-популярни са дейностите, свързани със спорт, отдих, туризъм, преработка и директни продажби.

В литературата¹⁰ диверсифицираните дейности са класифицирани в две направления:

- За съживяване на селската икономика – спорт, отдих, туризъм (еко, селски, аграрен и др.), отдаване на земя под наем, отдаване на селски къщи и стопански сгради под наем, друга заетост- складове, дребни занаяти, услуги (за бита и в социалната сфера, например, читалища, социални грижи, здравеопазване), преработка и производство на млечни и традиционни местни продукти, преработка (консервиране, замразяване), непосредствен пласмент, транспортни услуги и други независими предприятия, производство на възобновяема енергия (био и ВЕЦ, вятърна и др.);
- В селското стопанство – нови сортове и култури, биологично земеделие, отглеждане на енергийни култури и производство на биоенергия, отглеждане на етерично-маслени и лекарствени култури, нови породи животни, нетрадиционно животновъдство, горско и рибно стопанство, аквакултури.

В тези насоки следва да се концентрират усилията на държавата, местната власт и предприемачите за съживяване и заздравяване на селската икономика. развитието на разнообразните дейности в различни форми е необходимо да бъдат съобразени с наследството от ресурси, култури, занаяти и умения. Във всеки конкретен район точните решения зависят от

⁸ Hoggart, K., H. Buller and R. Black, Rural Europe: Identity and change, London: Arnold, 1995

⁹ Haines, M., Diversifying the Farm Business, Osney Mead, Oxford, 1987.

¹⁰ Маджарова, С., М. Пенева, Е. Патарчанова, Селски райони, ИК-УНСС, С., 2013, с. 251

местните ресурси, от локалните и регионални стоки, пазари и възможности.

В резултат на изследването можем да посочим, че за България, предвид на факта, че е страна с разнообразни природни ресурси съществуват широки възможности за диверсификация на селската икономика. Поддържането на земеделието в селските райони е необходимо не само за производство на храна, но и за да се възстанови онази приемственост между поколенията, която е съществувало в историческото развитие до централизираната система на управление на страната. Запазването на историческите традиции в сферата на селскостопанското производство е основата за съществуването и развитието на селата. То е основата и за запазване на селската икономика като такава и за да се подкрепи културното наследство в районите. В сферата на селскостопанското производство като се имат предвид и климатичните и почвените характеристики на страната могат да се предложат следните основни диверсифицирани дейности. В областта на растениевъдството диверсификацията е свързана с разнообразното отглеждане на културите за различни цели (производство на зърно, семена и др.), търсене на нови специализирани пазари – преработващи, за семена и други. Отглеждането на алтернативни култури (малини, арония и др.) е възможност за планинските и полупланински селски райони, където няма подходящи условия за отглеждане на разнообразни култури. Други нетрадиционни дейности, които намират място в селските райони са билкопроизводството, гъбарството, производството на етерично-маслени и лекарствени култури. В това отношение следва добре да се познават нормативните изисквания особено за сертификация на билките. Напоследък се забелязва търсене на аквакултури на международните пазари, както и на биологично чисти продукти, което е една относително нова възможност за бизнес дейност в селата.

Централно място сред диверсифицираните дейности в българските селски райони, особено на тези с богато историческо наследство се отглежда на дребната индустрия, занаятите, селския туризъм и други обслужващи сектори. Важен елемент в живота хората в селата са качеството и лесния достъп до различни видове услуги. През последните години обаче се наблюдава тяхното масово и съществено намаляване в селата и малките градове. Опитите на местната власт да спести публични средства от една услуга предизвиква разходи по отношение на друга. По тази причина местните власти е необходимо да създават и поддържат гъвкава политика на търсене на възможности за предоставяне на услуги, включително и чрез частни инвестиции.

Мултифункционалното използване на ресурсите е тясно свързано с диверсификацията на дейностите (хоризонтална и вертикална) в региона и стимулиране развитието на дейности в областта на селското стопанство, горското стопанство и туристическия бизнес едновременно. Трудно е да се оцени с точност нестоковата стойност на земеделието, но агротуризмът и множеството мултифункционални ферми, са доказателство за нейното съществуване. Според Hilhorst¹¹ собствениците на ферми в развитите европейски страни все повече залагат на туризма, за да се издържат. Атрактивността на селския земеделски пейзаж в някои райони дори е довел до селска имиграция.

Запазването на селските райони и разнообразното общество е значимо за бъдещите поколения в социален, културен и исторически аспект. Мултифункционалността на земеделския сектор може да има стабилизираща роля по отношение на селската икономика, тъй като семейното земеделие не е само заетост, а е по-скоро начин на живот в сравнение с повечето други професии. Културните условия, социалните мотиви, правата на собственост и специалната система на унаследяване и стопанисване на стопанствата в България могат да намалят или дори да спрат обезлюдяването на селата.

В териториално отношение мултифункционалните стопанства се различават по своите характеристики, тъй като се влияят от природните условия в района. В районите с най-висок агропроизводствен потенциал, а именно равнинни и низини територии, речни долини и котловинни полета с възможности за изкуствено напояване могат да се създават земеделски

¹¹ Hilhorst, J., Regional and Rural development, Hardbask, 1990.

стопанства с интензивно земеделие. Тези стопанства имат възможност за ясна специализация и пазарна ориентация – производство на продукти на конвенционалното земеделие. В развитите страни тези стопанства постигат успех най-вече ако са собственост на фирми от хранително-вкусовата индустрия, които да финансират производството на търсени земеделски култури, с високо качество и гаранции за изкупуване.

В райони с екологични параметри на води, почви, въздух (които следва да са в определени норми за чистота) е възможно осъществяването на биологично земеделие. Дори различията в надморската височина в рамките на едно земеделско стопанство могат да бъдат предимство в случая, защото позволяват в едно стопанство да се отглеждат разнообразни култури, включително лечебни растения.

В определени от държавата територии могат да бъдат създадени земеделски стопанства, чиито собственици извършват дейности опазващи природните условия и ресурси на съответната територия. Дейностите обикновено се определят от компетентните органи, но най-често те са свързани със залесяване срещу субсидии; запазване на плодородието на почвата срещу компенсационни помощи на стопаните, оставящи земите под угар; субсидирано отглеждане на ниско продуктивни породи животни или сортове култури с цел съхраняване на биологичното разнообразие и уникалност на местната природа и ландшафт; внедряване на енергоспестяващи технологии и технологични линии и други.

Използването на потенциала на земята и на природните ресурси в отделните райони са основна предпоставка и база за развитие на определен вид мултифункционално земеделие. То ще допринесе за обогатяване на селската икономика, за диверсификация на производството и съхраняване на културната идентичност на селските райони.

Използвана литература

1. Маджарова, С., М.Пенева,Е.Патарчанова, Селски райони , ИК-УНСС, С.,2013;
2. Маджарова, С. Развитие на селските райони, УИ Стопанство, 2002;
3. Bor, W. Van Den, Bryden, J., Fuller, A., Rethinking rural human resource management: The impact of globalisation and rural restructuring on rural education and training in Western Europe. Wageningen: Mansholt Institute, 1997;
4. Hilhorst, J., Regional and Rural development, Hardbask,1990;
5. Hoggart,K.,H.Buller and R.Black, Rural Europe:Identity and change, London:Arnold, 1995.

За контакти:

Доц.д-р Теодорина Турлакова
Икономически университет – Варна
tturlakova@ue-varna.bg